

Zdenko Čepič

NEKATERE ZNAČILNOSTI GOSPODARSKE POLITIKE
V OBDOBJU 1945—1952*

(Teze)

Podati znanstveno utemeljen pregled povojnega razvoja, kar je vsekakor ena od osnovnih nalog zgodovinarjev, ki se ukvarjajo s proučevanjem obdobja po osvoboditvi, je težko in dolgotrajno raziskovalno delo. Veliko težavo ne povzroča samo dolgo obdobje štirih desetletij, ampak predvsem ugotovitev, da tako dolga doba, domala v celoti, še nikoli ni bila v slovenskem zgodovinopisju neproučena »bela lisa«. Težav pri proučevanju pa ne povzroča le »tehnična« problematika zgodovinarskega dela — od arhivskega gradiva dalje, njegove urejenosti, dostopnosti, ohranjenosti in količine, ampak dejstvo da zgodovinopisje proučuje marsikateri pomemben proces, ki še traja in s tem pogosto zadane v »živo« stvarnost. Hkrati pa za vrsto dogodkov in procesov velja že ustvarjena slika, katero pa naj bi zgodovinarji s svojim delom le pobarvali v čim lepših barvah ali pa jo obratno počrnil. Osnovna naloga povojnega zgodovinopisja mora na podlagi proučevanja podati takšno sliko, ki bo najbližji izraz tistega, kar se je v resnici dogajalo in dogodilo.

To v veliki meri še zlasti velja za področje gospodarskega razvoja po vojni, o katerem so ustvarjene določene dogme, zlasti še za obdobje administrativnega socializma. To obdobje se velikokrat kaže preveč črno zato, da bi se lahko drugo obdobje — obdobje samoupravnega razvoja — prikazalo čim svetleje. Čas neposredno po vojni in oboroženi fazi revolucije ne moremo gledati le iz tega stališča, ampak moramo obravnavati gospodarskopolične ukrepe kot nujne v tistem času, pa čeprav niso bili tedaj vedno sprejeti z navdušenjem in razumevanjem. Zaradi zapletenosti problematike razvoja vseh področij družbenega življenja je bila večplastna in prepletena: od gospodarskopoličnih konceptov, ki so bili prineseni v naše razmere iz Sovjetske zveze, do pomembnih življenjskih vprašanj, kot je bila konkretna preskrbi prebivalstva. Prav zato je treba gledati gospodarsko politiko tistega časa v celoti. Stopnja, na kateri je zdaj raziskovalno delo (dosedanja znanstvena dognanja, problematika arhivov) še ne omogoča pregleda, temveč le teze nekaterih značilnosti gospodarske politike v obdobju administrativnega socializma.

* Referat na XXII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Brežicah, 27.—29. septembra 1984.

Ker že sam pojem gospodarska (ekonomska) politika odreja ukrepe politične oblasti na ekonomskem področju oziroma usklajanje zakonitosti ekonomskega področja z zakonitostmi političnega področja, ki so vodilna, je potrebno za proučevanje tega obdobja kot osnovni vir uporabiti zlasti zakonska določila, ki jih je politična oblast sprejemala za doseg svojega cilja. Ta sicer ne omogočajo neposrednega spremljanja posledic gospodarske politike »na terenu«, zato pa je mogoče zaznati njeno problematiko posredno prek govorov in člankov vodilnih predstavnikov politične oblasti, zlasti iz analiz Borisa Kidriča. Ti so na eni strani vsak ukrep načrtovali in ob sprejemanju utemeljevali, na drugi strani pa kasneje analizirali njegove učinke in izvajanje. Glede uporabe teh virov velja opozoriti, da to ne pomeni skrivanja za avtoritetami ali celo svojevrsten citatološki oportunističen, kar je razjasnil že Metod Mikuž v referatu leta 1975 na znanstvenem posvetovanju o osvoboditvi Slovenije,¹ marveč so resnični vir prve roke. Kot tvorci gospodarske politike so namreč odločilno vplivali na gospodarsko življenje v času administrativnega socializma. Če torej razumemo gospodarsko politiko kot način in obliko upravljanja oziroma vodenja ekonomskih procesov prek delovanja nosilcev politične oblasti v določenih pogojih in času ter z določenim ciljem in sredstvi, potem moramo jemati govore in članke vodilnih osebnosti ter zakonska določila v uradnem listu za vir prve roke.

Obravnavanje nekaterih poglobitnih in najznačilnejših gospodarskih procesov nekega obdobja pa ne pomeni tudi prikaza celotnega gospodarskega razvoja tega obdobja. Gospodarska politika je le najučinkovitejše sredstvo, da se ugotovijo in prikažejo namen, vzroki in posledice ter pogoji in sredstva, ki so jih nosilci gospodarske politike uporabljali za doseg širših družbenih ciljev, konkretno izgradnje socialističnih odnosov v Jugoslaviji.

— — —

1. Prvo povojno obdobje razvoja na vseh področjih družbenega življenja, od gospodarskega do kulturnega, običajno imenujemo obdobje administrativnega socializma ali revolucionarnega etatizma, državnega socializma ali pa, za razliko od naslednjega obdobja socialistične demokracije, obdobje ljudske demokracije. Ta čas, ki ga označuje prevladujoča vloga države kot osnovnega in v resnici edinega činitelja družbenega razvoja, je Boris Kidrič, najvidnejši tvorec ekonomske politike tega obdobja, označil kot neizogibnega za nadaljevanje graditve socialističnih družbenih odnosov, »pa če je bilo v njem še toliko nepotrebnih napak«. Na eni strani je bilo treba ekonomsko zrušiti kapitalizem, na drugi pa dvigniti materialne proizvodjalne sile na tisto stopnjo, ki je bila potrebna za nadaljnji razvoj družbenoekonomskih odnosov.²

2. Povojni razvoj socialističnih družbenih odnosov je pri nas potekal v dveh poglobitnih razvojnih stopnjah. Prva, ki je trajala do leta 1952, je obdobje administrativnega socializma, druga, ki ji je sledila, pa je obdobje samoupravljanja. Razvojni stopnji se razlikujeta tako po obliki lastnine proizvodjalnih sredstev kot po različnih odnosih proizvajalcev do njih. Ti dve obdobji sta

¹ Metod Mikuž, Pregled razvoja nekaterih temeljnih pridobitev NOB jugoslovanskih narodov 1945—1960, Osvoboditev Slovenije, Založba Borec, Ljubljana 1977, str. 12.

² Boris Kidrič, O osnutkih novih gospodarskih zakonov, Zbrano delo, IV. knjiga, Cankarjeva založba, Ljubljana 1978 (dalje navajam Kidrič, Zbrano delo), str. 307.

opredeljeni na eni strani z različnim odnosom med proizvajalci in proizvajalnimi sredstvi, ker gre v prvem za državno, v drugem obdobju pa za družbeno lastnino, na drugi strani pa z različnima oblikama upravljanja. To je razdelitev na dve obdobji glede na osnovno obliko lastnine proizvajalnih sredstev oziroma na spreminjanje te lastnine; z odpravljanjem privatne lastnine je postala prevladujoča »občeljudska imovina, to je imovina v rokah države«, ta pa se je preoblikovala v družbeno lastnino. S tem pa se je spremenil tudi položaj delavcev-proizvajalcev v odnosu do proizvajalnih sredstev.

3. Administrativni socializem je imelo dve fazi. Prva je bila tako po vsebini in oblikah kot tudi po intenzivnosti ukrepov na gospodarskem področju v resnici nadaljevanje oborožene faze revolucije in potrjevanje ter utrjevanje revolucionarnih sprememb, izvršenih v času NOB. V tem obdobju so imeli ukrepi ekonomske politike izrazito revolucionarno razredni značaj in obliko ter namen uskladiti značaj gospodarstva z značajem oblasti. Ta faza je znana kot obdobje obnove. Druga faza je bila petletka, v kateri so bili vsi ekonomskopolitični ukrepi namenjeni krepitvi materialnih sil in je bila industrializacija postavljena kot osnovni pogoj razvoja socialističnih družbenih odnosov. Petletka je tudi potekala v dveh etapah in sicer od 1947 do 1948/49, ko je tekla gospodarska rast v načrtovani smeri in obsegu in nato v drugi etapi, v kateri je prišlo do preusmeritev investicijske izgradnje, za kar je bil vzrok v sporu z informbirojem oziroma v posledicah le tega na gospodarskem področju.³

Celotno obdobje administrativnega socializma kot prvega povojnega obdobja je drugi korak naše socialistične revolucije; prvi je narodnoosvobodilni boj in njegov temeljni dosežek — ljudska oblast.

4. V NOB so bili doseženi osnovni pogoji za razvoj socialističnih družbenih odnosov, vendar le na političnem področju. To je bila ljudska oblast. Ker določa značaj oblasti tudi značaj gospodarstva, obema pa ga določajo nosilci politične oblasti, to so ljudske množice z delavskim razredom na čelu, je morala takšna politična oblast ob koncu vojne začeti s spreminjanjem značaja gospodarstva in njegovega usklajevanja z značajem nove oblasti.⁴

Da je treba težišče revolucionarnega dogajanja prenesti iz političnega na ekonomsko področje, je napovedal Kardelj v analizi situacije na osvobojenem ozemlju v jugovzhodnih predelih države in analizi dosežkov NOB in revolucije, ki jo je opravil februarja 1945 po beograjskem radiu. Opozoril je, da se bo

³ Opozoriti velja na periodizacije obdobja administrativnega socializma. Prvi je to obdobje razdelil B. Kidrič leta 1948 na V. kongresu KPJ in sicer na 3 etape: 1. obnova (1945—1946), 2. začetki petletke od prve nacionalizacije decembra 1946 do druge nacionalizacije aprila 1948, 3. izvajanje petletke od pomladi 1948 dalje. (V. kongres KPJ, Cankarjeva založba, Ljubljana 1948, str. 397—406; Kidrič tedaj še ni mogel predvideti, da bo spor z informbirojem dosegel takšne razsežnosti tudi na gospodarskem področju in pomenil bistveno cezuro v izvajanju petletke. To dejstvo pa je upošteval Tito v referatu na VI. kongresu KPJ/ZKJ leta 1952, ko je kot tretje obdobje postavil obdobje gospodarske blokade iz vzhoda in preusmeritev na gospodarsko sodelovanje z zahodom. (Borba komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo, VI. kongres KPJ (ZKJ), Cankarjeva založba, Ljubljana 1952, str. 50—52.) Ekonomski pokazatelji točnosti teh dveh periodizacij, ki sta bili postavljeni v času trajanja procesa, je dejanska fizična rast investicij v obdobju do težav z informbirojem in nato zastoj proizvodnje in njena strukturna preusmeritev.

⁴ Kidrič, O značaju našega gospodarstva, Zbrano delo III, str. 65; objavljeno prvič v Komunistu, I, št. 1, oktober 1946, str. 31—44.

glavna bitka za utrditev in tudi ohranitev ljudske oblasti vodila poslej na gospodarskem področju. Dejal je, da se bodo vojaško in politično poražene družbene sile skušale utrditi na ekonomskem področju, kjer so bile še materialno močne in prevladujoče, in da bodo skušale iz teh pozicij rušiti pridobitve NOB. Poudaril je, da za ohranitev oblasti ni dovolj govoriti o demokraciji, razpisovati volitve in izvajati politične ukrepe, ampak mora nova oblast prevzeti tudi gospodarske pozicije. V tem predavanju je napovedal mešano obliko gospodarskega organizma, v kateri bosta glavna stebra oblasti na gospodarskem področju državni in zadružni sektor, kot tretjega pa je navedel privatni sektor.⁵ Leto dni kasneje je bila takšna oblika gospodarskega organizma uzakonjena z ustavo⁶ in predstavlja eno od posebnosti jugoslovskega revolucije.

5. S koncem vojne se je moralo revolucionarno delovanje nadaljevati na ekonomskem področju. To je bil »čas ofenzive na ključne kapitalistične pozicije« in ga lahko označimo kot ekonomsko fazo revolucije. Začel se je proces nastajanja in širjenja ekonomskih pozicij ljudske oblasti na način, kakršen je odgovarjal značaju in vsebini narodnoosvobodilnega boja. V tem obdobju je proces spreminjanja družbenoekonomskih odnosov kot ekspropriacija ekspropriatorjev potekal še kot »patriotična nacionalizacija«, katere glavna oblika je bila konfiskacija. Ta je bila glavna oblika razlaščenja že v času NOB in je ustrezala značaju in pogojem boja, ki je potekal za nacionalno in socialno osvoboditev. Ukrepi konfiskacije je bil naperjen proti sodelavcem okupatorja in pripadnikom okupatorskih narodov. Ukrepi je imel socialistično vsebino, saj je zaplemba lastnine pomenila kazen za narodno izdajo, ta pa je imela razredne vzroke. S svojim obsegom, ki je bil posledica nacionalne izdaje in predvojnega stanja lastništva kapitala, je konfiskacija po osvoboditvi pomenila poglavitno obliko ustvarjanja podlage socialističnega gospodarstva in socialističnih družbenoekonomskih odnosov, pa tudi način za doseg ekonomske neodvisnosti Jugoslavije. Kakšen pomen in obseg je imela »patriotična nacionalizacija«, pokaže dejstvo, da je do konca leta 1946 s konfiskacijo prešlo v Sloveniji skupaj v državni sektor okoli 70 % vsega investiranega kapitala v industrijo.⁷

Graditev državnega sektorja gospodarstva kot materialne osnove ljudske oblasti se je začela v Sloveniji neposredno po osvoboditvi na osnovi zakonskih določil o razlastitvi, ki jih je sprejelo predsedstvo Avnoja novembra 1944 ozi-

⁵ Edvard Kardelj, O današnjih poglavitnih nalogah zaledja, Pot nove Jugoslavije, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1946, str. 102.

⁶ Ustava FLRJ, člen 14; Kardelj je kot minister za konstituantno pojasnil stališče v zvezi s spremembami v družbenoekonomskem življenju, uzakonjenimi v 14. členu: »Mi, razume se, nismo ukinuli kapitalistični poredak u Jugoslaviji, jer narodno-oslobodilački pokret nije ni postavio takav cilj. Međutim, iz same činjenice... da je uspostavljena narodna vlast, proizilaze i neke bitne promene u socijalno-ekonomskoj strukturi nove Jugoslavije. Pre sve ta, mislim, bitno je to da se promenama u skladu je i položaj privatnog sektora u našoj privredi. Ne znači da mi privatni sektor potiskujemo, ne znači da ga mi ukidamo kao jednu formu u našoj ekonomici, nego samo znači da taj privatno-kapitalistički sektor mora voditi računa o izvesnoj granici i okvirima koje postavlja opštenarodni i opštedržavni interes.« Ustavotvorni odbori savezne skupščine i skupščine naroda, stenografske beleške, 10. decembar 1945 — 4. januar 1946, str. 14—15.

⁷ Ivan Maček, Pripombe k razvoju socialističnega sektorja v naši industriji, Delo, glasilo CK KPS, XVII, št. 1, julij 1948, str. 36.

roma v začetku junija 1945.⁸ Že v letu 1945 je bila na osnovi teh zakonskih določil razlaščenih vrsta industrijskih podjetij in obratov, tako da je državni sektor obsegal četrtnino vse slovenske industrije, po številu delovnih mest pa 40 %, medtem ko je bil privatni po številu tovarn občutno večji (56,5 %), pa je po številu delovnih mest imel le 18,5-odstoten delež v številu vseh zaposlenih v industriji v Sloveniji. To kaže, da je že v letu 1945 ljudska oblast prevzela v svoje roke večino pomembnejše industrije in so v privatnih rokah ostale le manjše tovarne. Pomembna oblika materialne krepitve države je bila v tem času tudi sekvestracija, ki je zajela zlasti podjetja z kapitalom zavezniških in nevtralnih držav; pod sekvestrom je bilo 18,8 % tovarn, v katerih je bilo 41,3 % delovnih mest.⁹ Ustvarjena akumulacija teh tovarn pod sekvestrom je namreč pripadala državi, tako da je v resnici pripadala državi akumulacija domala polovice tovarn na ozemlju federalne Slovenije.

Po vojni je bilo torej ustvarjeno mešano gospodarstvo glede na značaj lastnine. Državni sektor se je ves čas intenzivno krepil, zadružni manj, medtem ko se je privatni kvantitativno in še bolj kvalitativno zmanjševal.

6. Kot prvi ekonomski ukrep s poudarjeno politiko vsebino, ki ga je izdala državna oblast, je bila agrarna reforma, uzakonjena že avgusta 1945 na zasedanju Začasne ljudske skupščine DFJ.¹⁰ Temeljil je na načelu zemljo tistemu, ki jo obdeluje. Namen agrarne reforme je bil na eni strani socialnoekonomski, na drugi pa političen, kar je pomenilo odstraniti razredno razlikovanje na vasi ter ustvariti nove agrarne odnose, predvsem pa ustvariti temelje socialističnega sektorja v kmetijstvu. Posledice agrarne reforme so bile bolj socialnoekonomskega značaja, kar pa je imelo tudi ideološkopolitične razsežnosti. Z agrarno reformo je prišlo do nekaterih sprememb, ki niso vplivale le na razvoj kmetijstva, marveč tudi na proces industrializacije in z njim povezane še druge procese v tedanji jugoslovanski družbi. Posledica agrarne strukture je bila sprememba strukture zemljiške posesti, kar pa se je zlasti v Sloveniji pokazalo kot pojav z razsežnejšimi posledicami na področju agrarne in neagrarne proizvodnje. V Sloveniji so se v povprečju posestva zmanjšala in padlo je njihovo skupno število glede na stanje leta 1931. Nastala so nova mala kmečka gospodarstva, ki so imela do 2 ha površine, povečalo pa se je tudi število posestev z 2 do 5 ha zemlje; teh je bilo največ — več kot četrtnina.¹¹ Takšno stanje zemljiške posesti po končani agrarni reformi je povzročilo proces, podoben prvotni akumulaciji, to je rekrutacijo delovne sile iz vasi v industrijo, in to tistih z najmanjšimi posestvi. Na delo v tovarne je odšlo do konca leta 1948 okoli 60 000 ljudi, večina iz vrst malih kmetov.¹² V Sloveniji je bilo okoli 80 000 posestev

⁸ Odlok o prehodu sovražniškega imetja v državno lastnino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegi imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile, Uradni list DFJ, številka 2, odlok št. 25, 6. februarja 1945 (dalje navajam UL DFJ, 2—25/6. februar 1945); Zakon o zaplembi imovine in o upravljanju zaplembe, UL DFJ, 40-358/12. junija 1945.

⁹ Rezultati industrijskega popisa federalne ljudske republike Slovenije v letu 1945, Statistični urad Slovenije, Ljubljana 1946.

¹⁰ Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji, UL DFJ, 63—605/24. avgusta 1945.

¹¹ Vladimir Stipetič, Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945.—1948., Jugoslovanska akademija znanosti i umjetnosti, knjiga 300, Zagreb 1954, str. 462.

¹² II. kongres KPS, Cankarjeva založba, Ljubljana 1949; diskusijski prispevek Ivana Mačka, str. 148.

povezanih z industrijo oziroma je zaposlitev v industriji pomenila poglavitni vir dohodka; to so bile polkmetije. To pomeni, da je imelo tak položaj večina posestev kategorije z do 10 ha površine, teh pa je bilo v Sloveniji tudi največ (70,6 %).¹³ Vzroki za takšno število polkmetij so bili v ekonomski politiki države do agrarne proizvodnje, saj je zaradi davčne politike in odkupov začela dobivati kmetijska proizvodnja čedalje bolj avtarktični značaj s pridelovanjem čim manj tržnih viškov.

Dobršen del kmečkega prebivalstva, ki se je zaposlilo v industriji, je sicer ostal še povezan z vasjo in fluktuacijo je predstavljala eno od družbenih problematik tega obdobja. Do leta 1950 je v Sloveniji odšlo iz vasi v mesto prek 200 000 ljudi, od tega jih je sicer več kot polovica še živelo na vasi, približno 25 % se jih je še ukvarjalo s kmetijstvom.¹⁴ To je imelo negativne posledice za preskrbo mestnega in v industriji zaposlenega prebivalstva, saj je povpraševanje po kmetijskih proizvodih zelo presegalo možnost ponudbe. To se je kazalo v preskrbi oz. prehrani mestnega in v industriji zaposlenega prebivalstva in na njihovem celotnem življenjskem standardu, težave pa so bile tudi pri surovinah za predelovalno industrijo — tekstilno, usnjarsko, prehrabeno. To je narekovalo ukrepe, kot so odkupi, kontrahiranje, vezano trgovino itd. in ne nazadnje pospešeno socializacijo vasi s krepitvijo socialističnega sektorja v kmetijstvu. Takšna gospodarska politika pa je povzročala proces zapuščanja zemlje in odhajanje v industrijo.

Odhajanje iz kmetijstva v industrijo naj bi bil tudi glavni vzrok, da se je le v Sloveniji uspešno reševal problem prenaseljenosti zemlje, znan pred vojno tudi v Sloveniji.¹⁵ Taka agrarna reforma je povzročala med drugim tudi spreminjanje socialne strukture. To je bil značilen proces tega obdobja.

7. Zaključek obdobja, v katerem so nastajali materialni pogoji za razvoj socialistične ekonomike z ekspropriacijo ekspropriatorjev, je bila nacionalizacija privatnih gospodarskih podjetij, uzakonjena v začetku decembra 1946.¹⁶ Bila pa je predvidena že v prvotnem osnutku ustave nove Jugoslavije sprejete v začetku istega leta.¹⁷

Nacionalizacija kot dejanje podražitve proizvodnih sredstev je imela tako po vsebini kot po obliki, to je glede samega prevzema tovarn v roke državne oblasti, v resnici precej formalen značaj.¹⁸ Z nacionalizacijo je bilo samo potrjeno

¹³ Stipetič, n. d., 462.

¹⁴ Sergej Kraigher, Osnovne gospodarske naloge za plan 1950, Delo, glasilo CK KPS, XIX, št. 1, str. 43. Kardelj je na II. plenumu CK KPJ januarja 1949, na katerem so govorili o kmetijski politiki, navedel podatek, da se je število nekmečkega prebivalstva povečalo po vojni, to je v treh in po letih, za 1,2 milijona ljudi. Kardelj, Problemi naše socialistične graditve I, Ljubljana 1956, str. 368.

¹⁵ Stipetič, n. d., 465.

¹⁶ Zakon o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij, UL FLRJ, 98—677/6. decembra 1946. Nacionalizacija je zajela vsa zasebna gospodarska podjetja državnega in republiškega pomena v 42. gospodarskih panogah. Izvedena je bila proti odškodnini lastnikom podjetij; izplačevana je bila v državnih obveznicah v vrednosti čistih aktiv nacionaliziranega premoženja podjetja na dan prevzema; za sekvestrirana podjetja je država dala odškodnino za tisti čas, ko je bilo podjetje pod državno upravo. V primeru domačih delniških družb je bilo predvideno, da dobi vsak delničar odškodnino glede na udeležbo v kapitalu družbe.

¹⁷ Minister za konstituinto Kardelj je na seji ustavodajne komisije pojasnil, zakaj naj ne bi bila že v ustavi uzakonjena nacionalizacija in o tem predlog ni prišel

dejansko stanje, saj je bila zasežena (sekvestrirana) lastnina v materialnem pogledu že državna. Akumulacija iz zaseženih podjetij je namreč šla že pred tem v državno blagajno. S tem je bila v glavnem odpravljena privatna lastnina proizvajalnih sredstev v neagrarni proizvodnji in država je dobila možnost popolnega ekonomskega monopola. Takšen je bil tudi poglavitni vzrok za nacionalizacijo, njen namen pa je bil, »da se v popolni meri izvedejo družbeno-ekonomska načela ustave FLRJ«, kar je pomenilo pravilno izkoriščanje vseh gospodarskih sil v državi in da država usmerja gospodarsko življenje in njegov razvoj s splošnim gospodarskim načrtom. Nacionalizacija je torej pomenila ključni pogoj za prehod na plansko gospodarstvo.

S to prvo nacionalizacijo decembra 1946 je prešlo v Sloveniji v državne roke še okoli 17 % vsega investiranega kapitala v industrijo, ali 18,8 % tovarn, ki so bila do tedaj pod sekvestrom. V teh tovarnah je bilo največ delovnih mest (41,3 %). Vsa pomembnejša industrija je s tem prešla v državni sektor. Z drugo nacionalizacijo aprila 1948 pa je bil v industriji skoraj povsem odpravljen privatni sektor. Ostalo ga je le še 6 % glede na vloženi kapital v industrijo, pa še ta industrija ni bila ekonomsko pomembna.

8. S spreminjanjem družbenoekonomske strukture in odnosov sta se sicer spremenila vsebina in značaj gospodarstva, medtem ko so se organizacijske oblike gospodarskega delovanja in način upravljanja v gospodarstvu začele spreminjati sredi leta 1946 s splošnim zakonom o državnih gospodarskih podjetjih.¹⁸ S tem je bila postavljena organizacija socialističnemu gospodarstvu in značilne oblike upravljanja, to je administrativno, centralistično vodenje prek državnega aparata od zgoraj navzdol, torej v obratni smeri kot je bila zasnovana ljudska oblast. S to reorganizacijo gospodarstva so bile dane iztočnice za prehod na plansko gospodarstvo.

Sistem administrativnega upravljanja in vodenja, ki se je začel sredi leta 1946 je izhajal iz sistema »jedinonačelije« kot načela neposrednega vodenja podjetja. Prav v tem sistemu je mogoče zaznati vpliv sovjetske interpretacije ekonomske graditve družbe v prehodni dobi, ki naj bi vplivale na jugoslovanske voditelje, zlasti na Kidriča. Ker je po Kidričevem mnenju bilo kolektivno upravljanje podjetja sad kapitalizma in je pomenilo razbijanje odgovornosti, se je v utemeljevanju zakona o državnih gospodarskih podjetjih zavzel za

do ustavadajne skupščine. Dejal je: »Nacionalizacija raznih grana privredne će biti sigurno potrebna, ali to će biti jedan, relativno dugačak proces. Međutim, ako naglasimo izričito u Ustavu potrebu nacionalizacije u budućnosti, imaćemo bez ikakve potrebe neko uznemiravanje u privredi... Tu se radi o tome da bi mi možda našu privredu dezorganizirali ako bi pre nego budu sazreli uslovi svršili nacionalizaciju. Zato je bolje, da se izričito o tome u Ustavu ne govori.« Ustavotvorni odbori savezne skupščine i skupščine naroda, stenografske beleške, 10. decembar 1945 — 4. januar 1946, str. 81.

¹⁸ V gospodarskih podjetjih in tovarnah v Sloveniji, ki so padla pod zakon o nacionalizaciji so bila na dan sprejema zakona v Ljudski skupščini FLRJ (5. decembra 1946) organizirana velika zborovanja, katera so na pobudo in željo ministra za industrijo in rudarstvo vlade LRS pripravile uprave podjetij in sindikati. Iz teh zborovanj so bili poslani zahvalni telegrami in resolucije; Arhiv SR Slovenije, fond Ministrstva za industrijo in rudarstvo, fasc. 3.

¹⁹ Splošni zakon o državnih gospodarskih podjetjih, UL FLRJ, 46—437/2. avgusta 1946; glej B. Kidrič, Obrazložitev osnutka splošnega zakona o državnih gospodarskih podjetjih, Zbrano delo III, str. 33—43.

uveljavitev načela individualne odgovornosti direktorja, ki je delo podjetja neposredno upravljal in bil za to odgovoren le državnemu organu, ki ga je postavil.²⁰

Reorganizacijo državnega gospodarskega aparata je pojasnil Kidrič s tem, »da bi bil aparat sposoben s socialističnimi metodami upravljati gospodarstvo in da bi likvidirali ostanke njegovega birokratično parazitskega značaja v odnosu do gospodarstva, značaja, ki je tipičen za kapitalistično državo.«²¹

9. Gospodarske uredbe in zakoni, sprejeti konec leta 1946, o določanju dobička in delitvi dobička državnih rudarskih in industrijskih podjetij,²² o skladu vodstva teh podjetij,²³ o enotnih cenah²⁴ zakona o proračunu²⁵ in davkih²⁶ so imeli globji družbenoekonomski pomen. Z njimi naj bi po Kidričevih besedah obvladali zakon vrednosti. To pa je po njegovem mnenju pomenilo obvladati tudi akumulacijo, ki jo je izenačil s presežno vrednostjo.²⁷ Reorganizacija gospodarskega aparata je imela namen na socialistični način rešiti tudi vprašanje akumulacije. Vprašanje akumulacije in z njim povezano vprašanje cen je bilo eno osrednjih vprašanj načrtno vodenega gospodarstva.

Sprememba značaja gospodarstva je morala nujno povzročiti tudi spremembo v značaju akumulacije, ki je bila s tem načrtno določena. Ločena je bila splošna akumulacija, ki se je stekala neposredno v državno blagajno, od lastne akumulacije posameznih podjetij. Splošna akumulacija je bila ena od vzrokov, ki so pogojevali uvajanje centralizma in etatizma.

10. S spremembo značaja gospodarstva, ki se je zaključila z nacionalizacijo konec leta 1946, in s spremembo organizacije gospodarskega delovanja in upravljanja, izvedenega v drugi polovici istega leta, so bili dani osnovni pogoji za nadaljnjo graditev socialističnega gospodarstva na osnovah direktivnega načrta.

²⁰ Kidrič, prav tam, str. 38; Kidrič je v tem primeru upošteval za kolektivno vodstvo upravni odbor delniške družbe in je svojo kritiko usmeril nanj, kar pomeni bistveno razliko glede zavzemanja za sistem »jedinonačelije« pri nas, kot pa je bilo to v Sovjetski zvezi leta 1918, ko je šlo za prehod od upravljanja delavske kontrole na državno upravljanje celotnega gospodarstva. Pri nas je šlo pri uvajanju načela »jedinonačelije« za obliko vodenja, ki naj bi nadomestila kapitalistični način vodenja gospodarstva.

²¹ Kidrič, Graditev socialistične ekonomike FLRJ (referat na V. kongresu KPJ), Zbrano delo III, str. 371.

²² Uredba o določanju dobička v rudarskih in industrijskih podjetjih, UL FLRJ, 99—696/10. decembra 1946.

²³ Uredba o skladu vodstva podjetja (skladu vodstva) in o osrednjem skladu podjetij (osrednjem skladu) državnih rudarskih in industrijskih podjetij zveznega in republiškega pomena, UL FLRJ, 99—695/10. decembra 1946.

²⁴ Uredba o enotnih cenah, UL FLRJ, 106—762/31. decembra 1946. Namen uvedbe enotnih cen je bil pojasnjen v uvodniku Ljudske pravice, dne 12. januarja 1947 z besedami: »Naša načrtna politika cen ima to nalogo, da zagotovi državi potrebno akumulacijo.« Enotne cene so bile določene za celotno območje države ali pa so bile veljavne le za območje posamezne republike. Določene so bile na podlagi povprečne proizvodne cene, to je povprečnih proizvodnih stroškov oziroma povprečne lastne cene z dodatkom povprečnega načrtnega dobička.

²⁵ Osnovni zakon o proračunu, UL FLRJ, 105—737/27. decembra 1946.

²⁶ Zakon o davkih, UL FLRJ, 105—736/27. decembra 1946.

²⁷ Kidrič, Ekonomsko-družbeni pomen gospodarskih uredb zvezne vlade, Zbrano delo III, str. 178—186.

11. Aprila 1947 je bil sprejet Zakon o petletnem načrtu za razvoj narodnega gospodarstva FLRJ v letih 1947—1951,²⁸ slovenski petletni načrt pa je bil sprejet julija istega leta.²⁹ Z njima se je začelo novo obdobje v gospodarskem in celotnem družbenem razvoju. Značilnosti planskega gospodarstva pa so obstajale v resnici že od leta 1946, ko je bilo sprejetih več zakonov in drugih predpisov, ki so urejali gospodarsko življenje od proizvodnje pa do potrošnje. Sprejem petletnega plana je Kidrič označil za prvo uradno razglasitev dejstva, da gre pri nas za graditev socializma.³⁰

S petletnim načrtom, ta je bil direktiven, centralen in vseobsežen, je dosegla centralizacija najvišjo stopnjo. Prišlo je do popolnega ekonomskega monopola države. Vzrok centralizacije je bila ekonomska nujnost, ki jo je zahtevala že obnova, še bolj pa industrializacija, da se je lahko dosegla centralizirana državna akumulacija, ki je bila potrebna z gospodarski razvoj.

V središče plana je bila postavljena industrializacija, ki je bila po prepričanju edini pravilen in mogoč način za izpolnitev direktivno postavljenih nalog: odprava gospodarske in tehnične zaostalosti, povečanje obsega proizvodnje in doseči večjo produktivnost dela, s tem naj bi se okrepile materialne sile in ekonomska neodvisnost ter obrambna moč države; izboljšani naj bi bili tudi življenjski pogoji delovnih ljudi.

12. V obdobju petletke je bilo celotno gospodarsko življenje podrejeno industrializaciji s poudarkom na težki bazični industriji; ta naj bi pripomogla pri izpolnjevanju vseh načrtovanih nalog. Industrializacija, še zlasti gradnja obratov težke industrije, je zahtevala velika naložbena sredstva. Ta sredstva je moralo ustvarjati gospodarstvo samo, torej že obstoječa industrija in predvsem kmetijstvo. Pričakovali so tudi pomoč SZ in drugih tedaj prijateljskih držav, s katerimi je Jugoslavija podpisala sporazume o medsebojnem sodelovanju. Glavni vir za naložbena sredstva pa je bil ustvarjeni narodni dohodek, oziroma delež akumulacije v njem. V tem obdobju je bil delež akumulacije izredno velik, zato pa je bila temu primerna nizka osebna poraba, ki je bila administrativno omejevana, s politiko cen in z načrtovano ureditvijo razdeljevanja prek sistema potrošniških nakaznic, točk, vezane trgovine itd.

13. Akumulacija je bila zaradi svojega pomena za družbeno reprodukcijo resnično gibalno gospodarstva življenja. Bila je vzrok in posledica vse ekonomske politike, določala je odnose v družbeni reprodukciji, na področju proizvodnje pa razmerje med industrijo in kmetijstvom. Na področju industrijske proizvodnje je ustvarjanje akumulacije in njena delitev določala odnos med bazično in predelovalno industrijo. Večino akumulacije je bilo ustvarjene v predelovalni industriji, namenjena pa je bila za izgradnjo bazične.

Višina ustvarjene akumulacije je bila odvisna od višine cen industrijskih proizvodov; te cene pa so določale sredstva ustvarjena z davkom na promet proizvodov, ki je predstavljala osnovni vir državne akumulacije.³¹ Akumulacija

²⁸ Zakon o petletnem načrtu za razvoj narodnega gospodarstva FLRJ v letih 1947—1951, UL FLRJ, 36—280/30. aprila 1947.

²⁹ Zakon o petletnem planu za razvoj narodnega gospodarstva LR Slovenije v letih 1947 do 1951, UL LRS, 31—181/2. avgusta 1947.

³⁰ Kidrič, Predavanje književnikom o petletnem planu, Zbrano delo III, str. 234.

³¹ V enotnih cenah je bil vsebovan delež splošne državne akumulacije v obliki predpisane stopnje od davka na promet proizvodov. Glej strukturo cene v UL FLRJ,

je na ta način nastajala na podlagi razlik med cenami industrijskih in kmetijskih proizvodov. Cena je bila administrativno določena in odvisna od več faktorjev, v prvi vrsti od višine proizvodnih stroškov. Na ta način oblikovana cena industrijskih izdelkov je bila visoka, ker so bili proizvodni stroški visoki. Višina teh je bila odvisna od stanja proizvodjalnih sredstev, plač zaposlenih in materialnih stroškov. Tako oblikovana cena je ustrezala realnim možnostim našega gospodarstva in je bila po Kidričevih besedah to pravična cena.³² V nasprotju z visokimi cenami industrijskih izdelkov so bile cene za kmetijske pridelke nizke. S tem je bil ustvarjen način za prelivanje ustvarjene vrednosti iz kmetijstva v industrijo pod administrativno določenimi pogoji. Industrija je tako lahko ustvarjala veliko osnovno akumulacijo, ki pa je bila v resnici sad dela v kmetijstvu, a ta mu je bil zaradi sistema škarij med cenami odtujen.

14. Najznačilnejša oblika cen v obdobju petletke je bil sistem vezanih cen.³³ Vzpostavljen je bil v začetku leta 1948, da na eni strani rešuje vprašanje preskrbe in dopolni učinke obveznega odkupa,³⁴ na drugi strani pa s sistemom škarij med cenami, to je z razlikami med cenami industrijskih in kmetijskih proizvodov ustvarja akumulacijo. Vezane cene so ustvarjale administrativno določeno medsebojno odvisnost industrijske in kmetijske proizvodnje. S vezano trgovino je bila zagotovljena prodaja kmetijskih pridelkov pod pogoji, kot jih je določila država. Kmet-pridelovalec je nudil svoj pridelek po določenih državnih cenah, kar mu je dajalo pravico do kupovanja industrijskega blaga po nižjih enotnih cenah v višini vrednosti prodanih kmetijskih pridelkov.³⁵ Nižje enotne cene industrijskih izdelkov so bile administrativno določene³⁶ in v od-

94/22. novembra 1946, 25. člen zakona o enotnem računovodstvu, 5. 10. člen zakona o davkih UL 105/46, in 5. člen uredbe o enotnih cenah UL 106/46.

³² »Pravične so takrat, kadar na eni strani ustrezajo realnim možnostim našega gospodarstva, po drugi pa takrat, kadar odražajo vsestransko skrb naše države tako za korist delovnega ljudstva na vasi, kakor tudi za korist delovnega ljudstva iz mesta.« Kidrič, O vezanih cenah, Zbrano delo III, str. 307.

Pravičnost takšnih cen in njihovo povezavo z realnimi možnostmi gospodarstva je Kidrič videl v dejstvu, da bi visoke cene kmetijskih pridelkov povzročile razkorak med ponudbo in povpraševanjem. Na eni strani bi to povzročilo kopičenje denarja na vasi, za katerega pa kmet ne bi mogel kupiti industrijskih izdelkov, ker jih ne bi bilo zaradi nizke proizvodnje (tj. realna možnost našega gospodarstva), zato tudi kmet ne bi bil zainteresiran za pridelovanje viškov in za prodajo le teh, kar bi na drugi strani povzročilo težave v preskrbi mestnega in v industriji zaposlenega prebivalstva.

³³ Uredba o preskrbi prebivalstva, UL FLRJ, 12—62/11. februarja 1948; 1. člen te uredbe je določal, da se v FLRJ uvede nov sistem preskrbe z živili in industrijskimi predmeti in sicer z zagotovljeno preskrbo, s prodajo industrijskih izdelkov kmetom po nižjih enotnih cenah, ki je vezana s prodajo kmetijskih pridelkov po določenih državnih cenah (vezane cene), s posebno preskrbo kmetov v pasivnih in med vojno opustošenih krajih oziroma območjih ter z nakupom in prodajo na prostem trgu. V isti številki uradnega lista je bilo 20 uredb, ki so zakonsko urejale preskrbo predvsem po sistemu vezanih cen, v naslednjih dveh letih, do leta 1950 pa jih je bilo kar 80.

³⁴ Kardelj je kot najvažnejši smoter uvedbe vezanih cen navedel to, »da zagotovimo kruh našim delovnim ljudem in da dobi z njim država delovnega ljudstva čim močnejšo kontrolo nad trgovino najvažnejših kmetijskih pridelkov«. Kardelj, Problemi naše socialistične graditve I, Ljubljana 1956, str. 373.

³⁵ Sistem vezanih cen je imel tudi namen omejevati »kulaštvo« in zato je bila zakonsko določena razlika v položaju kmetov-pridelovalcev; bogat kmet je bil v tem sistemu lahko udeležen le z delom pridelkov in le za ta del je dobil bone, s katerimi

nosu do cen kmetijskih pridelkov še vedno visoke. Škarje med cenami, znane iz predvojnega obdobja, so se zaprle le za malenkost.

15. Ker je z vezano trgovino država nudila zlasti predmete široke potrošnje, je predelovalna industrija na podlagi prodaje svojih proizvodov po določenih cenah ustvarjala akumulacijo, ki pa je bila namenjena prvenstveno za naložbe v kapitalno graditev.

16. Da je akumulacijo ustvarjala predelovalna industrija, potrjuje tudi način njenega ustvarjanja prek amortizacije.³⁷ Amortizacija kot vir akumulacije je bila tudi centralizirana. Namenjena je bila bolj za nove investicije, kar je bilo negativno v primeru tiste industrije, ki je bila že stara in precej iztrošena. To je veljalo zlasti za slovensko predelovalno industrijo, posebno tekstilno in usnjarsko — obutveno. Ob tem pa je potrebno upoštevati na eni strani dejstvo, da je bila slovenska industrija v celoti pretežno predelovalno usmerjena, na drugi pa, da je bilo v njo od osvoboditve do leta 1952 zgrajeno le 21 % od celotnih zmogljivosti, medtem ko je bilo 79 % industrijskih zmogljivosti de-diščina predvojnega razvoja.

17. Vir akumulacije za naložbe v težko industrijo je bilo tudi prekomerno izkoriščanje naravnih bogastev, zaradi gospodarske blokade SZ in drugih držav ljudske demokracije po letu 1948. To je bil sicer negativni način ustvarjanja akumulacije, saj je sečnja lesa preseгла prirast, vendar tedaj potreben in skoraj edini. V Sloveniji se je od naravnega bogastva najbolj izkoriščal les.³⁸ Prekomerna sečnja se je začela leta 1949, saj je bil les najpomembnejše izvozno blago, s katerim se je kril uvoz opreme za težko industrijo iz zahoda.

je nato kupoval industrijsko blago po nižjih enotnih cenah, medtem ko sta mali in srednji kmet sodelovala v vezani trgovini z vsemi svojimi viški. To je bilo določeno z uredbo tako v letu 1948 (UL FLRJ, 32—241/21. aprila 1948) kot z uredbo o določitvi najvišjega zneska, do katerega se kmetijski pridelki lahko prodajajo po vezanih cenah (UL FLRJ, 30—253/7. aprila 1949); ta znesek je bil lahko največ 6500 dinarjev, pri čemer pa je to veljalo le za mala in srednja individualna kmečka gospodarstva, ki pa so bila odrejena po določenem kriteriju. Sistem vezane trgovine je bil v ozki povezavi z združništvom oziroma Kmetijskimi delovnimi zadrugami ter prakso ohišnice.

³⁶ Kateri kmetijski pridelki se bodo kupovali po državnih, tj. vezanih cenah in katero industrijsko blago bodo kmetje-pridelovalci lahko kupovali za prodane kmetijske pridelke, je imensko za vsak predmet določilo Ministrstvo za trgovino in prekrbo FLRJ; UL FLRJ, 12—78/11. februarja 1948.

³⁷ Uredba o splošnem državnem amortizacijskem skladu rudarske in industrijske proizvodnje in o amortizacijskem skladu državnih rudarskih in industrijskih podjetij, UL FLRJ, 15—116/21. februarja 1947. Po tej uredbi je višino amortizacijske stopnje za posamezne proizvodnje panoge ali za posamezne proizvode določil po predlogu predsednika zvezne načrtno komisije minister za finance FLRJ v soglasju z Gospodarskim svetom (2. člen). Po določilu 7. člena so se smela sredstva amortizacijskega sklada uporabiti v okviru tekočega gospodarskega načrta za financiranje novih investicij po zveznih, republiških in lokalnih investicijskih načrtih. Sredstva iz amortizacijskega sklada so šla v tem primeru v zvezni proračun kot dohodek ali v proračun ljudskih republik in ljudskih odborov, če so bile investicije na republiški ali lokalni ravni.

³⁸ Vodilna v sečnji lesa je bila Slovenija, kjer je bilo v letih od 1949 (takrat je sečnja dosegla višek) do leta 1952 posekan 2—2,5-kratni prirastek gozdov ali 37 % lesne zaloge, kar je bilo največ med vsemi jugoslovanskimi republikami. Ekonomski pregled, 1955, 1—2, Zagreb.

18. Naložbena usmeritev v bazično industrijo je imela za posledico enostranski in neenakomeren razvoj celotne industrije in zaostajanje kmetijstva. Eden osnovnih problemov ekonomske politike v času petletke je bilo določiti pravilno razmerje med razvojem industrije in kmetijstva. Kmetijstvo je postalo »življenjski problem našega petletnega plana«,³⁹ saj je njegovo zaostajanje za industrijo povzročalo težave v družbenem razvoju na vseh ravneh.

Industrializacija je povzročala vrsto med seboj povezanih posledic. Pomanjkanje delovne sile v industriji je povzročalo odhajanje iz vasi v mesto in s tem dinamično spreminjanje socialne strukture. S tem je bila tesno povezana preskrba tega prebivalstva. To je zahtevalo uvedbo obveznega odkupa, kolektivizacijo v kmetijstvu, vezane cene in druge ekonomskopolitične ukrepe značilne, za obdobje administrativnega socializma. Vsi ti ukrepi so imeli predvsem ekonomski namen, to je urejati razmerje med preskrbo oziroma potrošnjo ter proizvodnjo in obratno, zagotavljati proizvodnjo in s tem preskrbo, kajti tempo rasti potreb je bil večji od mogočega tempa rasti proizvodnje, tako v neagrarni kot v agrarni proizvodnji. Posledice teh ukrepov pa so imele predvsem politične razsežnosti, na primer politično diferenciacijo na vasi.

19. Agrarno-ekonomski ukrepi s poudarjeno politično vsebino so povzročili razredno polarizacijo na vasi in proces širše politične diferenciacije s kmečkim prebivalstvom. To je na eni strani oteževalo preskrbo, na drugi pa še pospeševalo odhajanje iz vasi v mesto, oziroma na delo v industrijo, kar je imelo za posledico pomanjkanje delovne sile na vasi. To pa je ob slabi mehanizaciji zniževalo že tako nizko kmetijsko proizvodnjo. Z vprašanjem kmetijske proizvodnje pa ni bilo povezano le vprašanje preskrbe in prehrane, ampak je bilo od nje odvisno tudi vprašanje surovin za industrijo, še posebno za predelovalno.

20. Ena od značilnosti prvih let izvajanja industrializacije kot osnovne usmeritve celotne petletke, to je do leta 1949, je bila neprestana rast industrijske proizvodnje, tako v celoti kot tudi po strukturi, pri čemer pa je proizvodnja sredstev za delo rastla veliko hitreje kot proizvodnja predmetov široke potrošnje, tako da je na tržišču primanjkovalo zlasti tega blaga. To se je poznalo zlasti v menjavi med mestom in vasjo oziroma v preseganju povpraševanja po teh predmetih od ponudbe.

Industrijska proizvodnja je rastla v tem obdobju predvsem zaradi večjega zaposlovanja, kajti do tedaj je proizvodnja potekala večinoma še v okviru predvojnih zmogljivosti industrije. Število delovne sile se je dvigalo več kot enkrat hitreje od proizvodnje; v letu 1949 se je proizvodnja v odnosu na začetek petletke povečala za 39 %, delovna sila pa za 87 %.⁴⁰ Po letu 1949, ko je začelo prihajati do novih pridobitev v industriji, pa se je začelo število delovne sile gibati enako kot proizvodnja, in je vsako povečevanje enega ali drugega potekalo skladno. V tem obdobju se je začela spreminjati tudi struktura delovne sile v industriji; izboljševala se je kvalifikacijska struktura, raslo je število kva-

³⁹ Kidrič, Nekaj izkušenj iz prvega leta petletnega plana, Zbrano delo III, str. 313. Kidrič je v odgovorih na vprašanja ljudskih poslancev v zvezni ljudski skupščini konec septembra leta 1948 med drugim navedel podatek, da zaostaja kmetijstvo za kapitalno graditvijo industrije in da je bilo v letu 1947 izpolnjenih le polovica zmogljivosti, določenih po načrtu, v letu 1948 pa le slaba tretjina. (Prav tam, str. 435.)

⁴⁰ Špero Vasilije, Razvitak industrije FNRJ, Rad, Beograd 1955, str. 40.

lificiranih delavcev, medtem ko je število nekvalificiranih upadalo v enakem obsegu.

Ekstenzivno reševanje vprašanja produktivnosti in doseganje načrtovanih nalog z neprestanim večanjem delovne sile namesto intenzivne produktivnosti je po Kidričevem mnenju povzročilo pravično ceno industrijski izdelkov, ki je ustrezala realnim možnostim gospodarstva. Cene industrijskih izdelkov so bile namreč odvisne od povprečnih proizvodnih stroškov, v katere so spadale tudi plače delavcev, torej je rast delovne sile v industriji tudi povečevala ceno industrijskim izdelkom. To pa se je kazalo v odnosu med cenami kmetijskih pridelkov in industrijskih izdelkov, kar je vplivalo na menjavo med agrarno in neagrarno proizvodnjo oziroma na potrošnjo.

21. V zvezi s stopnjo in obsegom zaposlovanja oziroma od tega odvisne stopnje produktivnosti je bilo tudi vprašanje delovne storilnosti v industriji. Ta je bila nizka v primerjavi z drugimi državami, zlasti zahodnimi, čeprav je bila v številnih primerih stopnja tehnološkega razvoja oziroma mehanizacije enaka. To je veljalo še zlasti za nove tovarne, ki so bile že plod industrializacije po vojni. Za Litostroj, ki je bil eden od industrijskih gigantov, zgrajen po vojni, in eden temeljev industrializacije v okviru petletke, je Miha Marinko navedel podatek, da je dosegel le 50-odstotno takšno storilnost kot podobna tovarna v Zahodni Nemčiji, ki je imela po mnenju naših strokovnjakov celo slabšo tehnološko raven od Litostroja.⁴¹ Stopnja storilnosti v industriji je torej tudi večala ceno industrijskim izdelkom in s tem povzročala neskladje v odnosih med cenami industrijskih in kmetijskih proizvodov, kar je imelo ekonomske in politične posledice zlasti na področju kmetijstva.

22. Ena od značilnosti tega obdobja, zlasti še petletke, je bil močan idejni, politični in dejanski vpliv Sovjetske zveze in njenih izkušenj pri graditvi socializma. Te so se prenašale v našo prakso večkrat brez kritičnosti, kar je priznal Tito v govoru ob sprejemanju zakona o samoupravljanju leta 1950.⁴² Po drugi strani pa sta temeljna procesa spreminjanja družbenoekonomskih odnosov, tako ekspropriacija ekspropriatorjev kot tudi agrarna reforma, ki sta bila izvajana v prvih dveh letih po vojni, izhajala iz značaja in izkušenj jugoslovske revolucionarne prakse in objektivnega stanja.

V primeru agrarne reforme ni šlo za nacionalizacijo zemlje, kot je bil to primer po oktobrski revoluciji leta 1917, saj je pri nas potekal drugačen zgodovinski razvoj zemljiških odnosov kot v Rusiji. Prav agrarna reforma, izvedena v Jugoslaviji, pa je bila ena ključnih točk v obtožbah, izrečenih v resoluciji informbiroja na račun KPJ leta 1948.⁴³ Po drugi strani pa je bil prav

⁴¹ Borba komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo, VI. kongres KPJ (ZKJ), Cankarjeva založba, Ljubljana 1952, str. 242; razprava M. Marinka.

⁴² Tito, Govori i članci V, Naprijed, Zagreb 1959, str. 206—207.

⁴³ V tretji točki Resolucije, ki govori o notranji politiki KPJ je bilo zapisano: »Jugoslovanski rukovodioci sprovode nepravilnu politiku na selu, ignorišu klasnu diferenciaciju na selu i smatraju individualne seljake za jedinstvenu celinu, uprkos marksističko-lenjinističkom učenju o klasama i klasnoj borbi... Rukovodioci KPJ skreću s marksističko-lenjinističkog puta na put narodnjačke kulačke partije u pitanju rukovodeće uloge radničke klase, jer tvrde da su seljaci »najčvršći temelj jugoslovske države.« Vladimir Dedijer. Dokumenti 1948, knjiga prva. Rad, Beograd 1979, str. 301; enako stališče in enake obtožbe kot v Resoluciji informbiroja so bile na račun KPJ in njenega odnosa do kmetijske politike izrečena že v prvem pismu

na področju kmetijstva opazen največji sovjetski vpliv in prenašanje njihove prakse, ko je šlo za kolektivizacijo zemlje. Po letu 1948 je namreč skokovito naraslo število kmečkih delovnih zadrug in je samo v letu 1949 zabeležen petkratni skok glede na predhodno leto.⁴⁴ Vendar pa je tudi v primeru kolektivizacije in zadružništva pri nas opaziti določene razlike od sovjetskega kolhozništva. Tako je na primer kmetu pri nas ob vstopu v zadrugo ostala ohišnica, in tudi z viški, pridelanimi na njej, je lahko razpolagal, kar je bilo pomembno za organiziranje vezane trgovine, ki je imela pomembno funkcijo pri ustvarjanju akumulacije, potrebne za naložbe v industrijo.

23. Industrializacija v času petletke je imela pozitivne posledice za nadaljnji razvoj celotne družbe. Industrija je postala prevladujoča panoga v gospodarstvu in pri ustvarjanju narodnega dohodka. Hkrati pa je industrializacija povzročila tudi negativnosti in težave, ki so se vleklye v naslednje obdobje in še naprej.⁴⁵

24. Izvajanje petletke je bilo zaradi objektivnih in subjektivnih vzrokov težko. Med temi je bila vsekakor gospodarska blokada in enostranska prekinitev tehničnega sodelovanja s strani Sovjetske zveze in njenih satelitov po sporu z informburojem. To je povzročilo cezuro v izvajanju petletke; spremembe so bile glede investicij, rasti proizvodnje, zaposlovanja itd. Izkazalo se je, da so bile v procesu industrializacije, ki je bila velik imperativ v nadaljnjem razvoju, tudi takšne slabosti kot neekonomična graditev, pojavi grandomanije v investicijah in gradnjah. O tem je spregovoril Tito na VI. kongresu ZKJ leta 1952, ko je dejal, da bo potrebno v bodoče začeti z gradnjo le tistih večjih objektov, za katere bodo izdana denarna in materialna sredstva doma in v tujini in ki bodo ekonomsko in tehnološko preverjeni.⁴⁶

25. Petletka je bila podaljšana na leto dni⁴⁷ in se je formalno zaključila v letu 1952, čeprav so bili številni objekti, začeti v tem obdobju, končani šele sredi petdesetih let. V začetku petdesetih let so se začeli spreminjati odnosi in oblike, značilne za administrativni socializem. Slabeti je začel etatizem, začela se je decentralizacija na gospodarskem področju s prenašanjem gospodarskih pristojnosti iz zveznih organov na republiške itd. Spremenila se je ekonomska politika do kmetijstva, v letih 1951 in 1952 je bil ukinjen obvezni odkup. Spremenila se je tudi politika kolektivizacije, prenehalo se je prenašanje sovjetskih teorij in prakse v naše razmere. Nasploh so bili odpravljeni ali vsaj sproščeni številni ukrepi, ki so bili v gospodarskem življenju značilni za obdobje administrativnega socializma in ki so mu dajali iz današnjega stališča negativen prizvok.

VKP(b) z dne 27. marca 1948 (Dedijer, 1948, str. 205) in v pismu z dne 4. maja 1948 v točki 6. (Dedijer, 1948, str. 273.)

⁴⁴ Jugoslavija 1945—1964, Statistični pregled, Savezni zavod za statistiko, Beograd 1965, str. 111.

⁴⁵ Primerjaj oceno industrializacije v času petletke, ki jo je dal Sergej Kraigher v razgovoru za 2. program radia Beograd konec leta 1983; v slovenščini objavljeno v knjižici Moč Jugoslavije je v samoupravljanju, Delavska enotnost, Ljubljana 1984, zbirka Knjižnica sindikati št. 71, str. 87.

⁴⁶ Borba komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo, VI. kongres KPJ (ZKJ), Cankarjeva založba, Ljubljana 1952, str. 62.

⁴⁷ Zakon o podaljšanju izvajanja zakona o petletnem planu za razvoj narodnega gospodarstva FLRJ v letih 1947—1951, UL FLRJ, 71—657/31. decembra 1950.

Glede na te ukrepe ekonomske politike, ki so imeli na eni strani v večini primerov povsem praktičen namen, torej urejati življenje čim bolj primerno v tistem trenutku, na drugi strani pa so imeli jasen političnoidejni namen in cilj, to je izgradnja socialistične družbe, je zato to obdobje mogoče upravičeno označiti tudi kot obdobje revolucionarnega etatizma. Zaključilo se je v začetku petdesetih let. Mejniki je lahko že leto 1950, ko je bil sprejet zakon o delavskem samoupravljanju ali pa dve leti kasneje, ko je začel delovati t. i. novi gospodarski sistem, oziroma ko je bilo v začetku leta 1953 uzakonjeno samoupravljanje na vseh ravneh družbenega življenja. Začelo se je novo obdobje v razvoju naše socialistične revolucije, njen tretji korak — obdobje samopravnega socializma ali socialistične demokracije.

EINIGE BESONDERHEITEN DER WIRTSCHAFTSPOLITIK IN DEN JAHREN 1945—1952

Das Ziel der Wirtschaftspolitik in der Phase des »administrativen Sozialismus«, dem ersten Abschnitt im Aufbau des Sozialismus in Jugoslawien nach dem 2. Weltkrieg, war die Schaffung der dringend notwendigen gesellschaftspolitischen und ökonomischen Voraussetzungen für die Entwicklung sozialistischer gesellschaftlicher Beziehungen.

Die Entwicklung dieses Zeitraumes verlief in zwei Phasen. Die erste Phase war die Phase des Wiederaufbaues — von der Befreiung bis Ende des Jahres 1946. Die zweite Phase ist die Phase des ersten Fünfjahrplanes — von 1947 bis 1952. In der ersten Phase wurden die Voraussetzungen geschaffen für eine sozialistische Entwicklung, und in der zweiten Phase wurden die neuen gesellschaftlichen Verhältnisse gefestigt.

Die erste Phase ist gekennzeichnet einerseits durch die Beseitigung von Kriegsschäden und andererseits durch eine »Offensive auf die Schlüsselpositionen des Kapitalismus«, also auf die ökonomische Basis des Bürgertums. Das Ziel war, den Charakter der Wirtschaft mit dem Charakter der politischen Macht in Übereinstimmung zu bringen, also den politischen Machtwechsel, den der Befreiungskampf gegen Hitlerdeutschland hervorbrachte, auch ökonomisch abzusichern. Den Prozeß der »Expropriation der Etpropriateure« beendete die Nationalisierungswelle Ende 1946. Damit waren die materialien Voraussetzungen für die weitere Entwicklung des gesellschaftlich-ökonomischen Systems im Rahmen der Planwirtschaft gegeben. Die Voraussetzungen für eine planmäßige Entwicklung der sozialistischen Wirtschaft waren: Änderung des Charakters der Wirtschaft, deren Organisationsformen, sowie der Formen der ökonomischen Aktivitäten; das alles wurde im ersten Abschnitt, insbesondere im Jahre 1946, durchgesetzt.

Mit dem ersten Fünfjahrplan begann dann tatsächlich der sozialistische Aufbau. Die dringlichste Aufgabe des ersten Fünfjahrplanes war die Abschaffung der wirtschaftlichen und technischen Rückständigkeit des Landes, am prägnantesten zusammengefaßt in der Parole »Industrialisierung und Elektrifizierung«. Das Schwergewicht bei der Industrialisierung lag in der Schaffung von Produktionsmitteln (Kapitalbildung). Die gesamte Wirtschaftspolitik dieser Zeit war auf die Bedürfnisse der Industrialisierung zugeschnitten, insbesondere die Formen der Akkumulation, notwendig für den Einsatz in der Industrie. Diese Prioritäten hatten tiefgreifende Folgen: Veränderungen der sozialen Struktur als Folge der verstärkt einsetzenden Landflucht, bzw. der Beschäftigung in der Industrie. Damit eng verbunden ist die Frage der Versorgung mit Lebensmitteln der in der Industrie Beschäftigten und der städtischen Bevölkerung. Das wiederum machte Änderungen in der landwirtschaftlichen Produktion bzw. Organisationsform notwendig: Ablieferungspflicht der landwirtschaftlichen Produkte, Ankauf durch staatliche Stellen, Preisregelung und auch die so unpopulären Kollektivierungen. Alle diese Maßnahmen hatten in erster Linie wirtschaftliche Gründe; jedoch können die politischen Aspekte, die dabei eine gewisse Rolle spielten, nicht außer Acht gelassen werden.